

PRAVNI ASPEKTI UGOVORA O OSIGURANJU ŽIVOTA POSMATRANI U ODNOSU NA DRUGE SLIČNE UGOVORE

REZIME: Osiguranje života je posebna vrsta delatnosti koja ima veliki uticaj na socijalnu i ekonomsku strukturu jedne zemlje. Zbog svoje prirode, osiguranje života se razlikuje od svih ostalih osiguranja. Posmatrano u odnosu na druge ugovore, ugovor o osiguranju života i ugovor o jemstvu se po svojoj prirodi najviše približavaju ugovoru o osiguranju kredita i raznih vrsta odgovornosti. Ugovor o osiguranju života ima određene sličnosti sa ugovorom o ulogu na štednju. Sličnosti između ugovora o osiguranju života i ugovora o članstvu u dobrovoljnom penzijskom fondu posebno se ogledaju u njihovoj sličnoj privrednoj funkciji.

Ključne reči: osiguranje, ugovor, premija, rizik

1. Uvod

Osiguranje života je posebna vrsta delatnosti koja ima veliki uticaj na socijalnu i ekonomsku strukturu jedne zemlje. Njegovo glavno područje interesovanja je ljudski život, a osiguranicima omogućava da sistemski stvaraju finansijsku sigurnost za svoje porodice i poslovanje. Takođe, privredi služi kao značajan kanal kroz koji se kapital stavlja na raspolaganje drugim privrednim granama. Proučavanje osiguranja života predmet je pravne nauke, ali ono podrazumeva i objedinjavanje znanja iz raznih drugih oblasti kao što su: matematika, zakonodavstvo, računovodstvo, ekonomija, marketing, finansije, upravljanje, statistika, istorija i dr.

Zbog svoje prirode, osiguranje života se razlikuje od svih ostalih osiguranja. Svuda u svetu posvećene su mu naročite zakonske odredbe, a njegova sredstva, koja imaju poseban kvalitet za namene višegodišnjih plasmana, uživaju posebnu zakonsku zaštitu. Kako premija osiguranja života ima karakter

* Ekonomski fakultet, Subotica

dugoročne štednje, to sredstva osiguranja života rasterećuju klasične penzijske fondove i državu u domenu socijalne politike, jer brigu o svojoj budućnosti i starosti preuzima, umesto države, osiguranik kao pojedinac. Iz tog razloga životno osiguranje kao grana osiguranja se posebno stimuliše od strane države kroz oslobađanje plaćanja poreza na premiju životnog osiguranja, kao i kroz beneficirane poreske stope na kapital po isteku ugovora o osiguranju.

2. Osiguranje života – pojam

Osiguranje lica se razlikuje od osiguranja imovine u osnovnim karakteristikama, a postoje i posebna pravila na kojima se zasnivaju pravni odnosi u ovoj grupi osiguranja.

Predmet osiguranja lica su život i zdravlje, odnosno telesni integritet osiguranika. Rizik obuhvaćen osiguranjem lica ostvaruje se na ličnosti osiguranika i ne može se izraziti kroz materijalnu vrednost.

Životno osiguranje služi dopuni i proširenju socijalnog osiguranja, a pogotovo penzijskog¹ i zdravstvenog osiguranja. Penzijskom osiguranju životno osiguranje sa štednim elementom može da pomogne tako što će osiguranicima omogućiti povećana primanja posle penzionisanja.

Osim navedene socijalne funkcije, društva za životno osiguranje se pojavljuju kao značajni institucionalni investitori na tržištu kapitala i predstavljaju izvor kreditiranja.² Upravo zbog toga što je štednja po osnovu životnog osiguranja dugoročna, unapred određena i namenska, ona ne samo da može da služi za investicione namene, već može da služi fizičkim licima i kao sredstvo za obezbeđenje kredita. Utoliko su povoljni poreski propisi koji podstiču razvoj ove vrste osiguranja neophodnost.³

Polazeći od pojma ugovora o osiguranju, bitnih sastojaka, izvora regulisanja, načina zaključivanja i sadržine ugovora, za ugovor o osiguranju možemo da kažemo da ima sledeće osobine: dvostrani, adhezivni karakter zaključivanja, dvostrano obavezan i teretan, aleatoran, trajan i često sukcesivan pravni posao, tipičan ugovor privrednog prava, po nekima se radi o ugovoru

¹ Mrkšić, D., (2004). *Pravo osiguranja*, Beograd, str. 234.

² Poznato je da je Fond za razvoj osiguranja u saradnji sa svih dvanaest osiguravajućih kuća koja se bave životnim osiguranjem u Srbiji, predložio niz izmena i dopuna zakonskih odredbi sa ciljem da podstakne razvoj osiguranja. Po tome bi osiguravajuća društva izvršila investiranje fondova životnog osiguranja u desetogodišnje državne obveznice sa odgovarajućom kamatom. – eKapija, „Osiguravajuća društva predložila Ministarstvu finansija izmenu zakona u vezi sa životnim osiguranjem”, dostupno na adresi: <http://www.ekapija.com>, 21. 7. 2009.

³ Petrović, T., (2002). Uticaj poreskih zakona na delatnost osiguranja i reosiguranja imovine i lica, *Revija za pravo osiguranja*, (2), str. 22.

od najvećeg poverenja (*uberrimae fidei*), zbog čega ćemo u daljem izlaganju izložiti razloge za i protiv postojanja navedenih karakteristika kod ugovora o osiguranju.

Ugovor o osnivanju Evropske Ekonomske Zajednice od 25. 3. 1957. godine (Rimski ugovor) predvideo je takođe formiranje zajedničkog tržišta osiguranja⁴. Osnovni ciljevi sadržani u Rimskom Ugovoru bili su stvaranje tržišta na kojem će osiguravači sa sedištem u nekoj od država-članica slobodno obavljati delatnost osiguranja na teritoriji svih drugih država-članica, uz istovremeno uspostavljanje pravnog okvira osiguranja koji omogućava neograničenu konkurenciju društava za osiguranje. Osnovna pretpostavka za ostvarenje ovog cilja bilo je postizanje osnovnih sloboda, a posebno slobode osnivanja društava za osiguranje,⁵ slobode pružanja usluga⁶ i slobodno kretanje kapitala.⁷

3. Razgraničenje ugovora o osiguranju života od ostalih ugovora

U daljim izlaganjima neophodno je izvršiti razgraničenje ugovora o osiguranju života od drugih vrsta ugovora. Prvo ćemo razgraničiti ugovor o osiguranju od ugovora o jemstvu, ugovor o osiguranju života od ugovora o ulogu na štednju i ugovora o članstvu u dobrovoljnom penzijskom, a zatim ugovor o osiguranju života vezanom za investicionu jedinicu od ugovora o ulogu na štednju.

Često se u praksi koriste izrazi „osiguravač jemči” ili „osiguravač garantuje” što ne odgovara prirodi ugovora o osiguranju. Ugovori o jemstvu po svojoj prirodi mogu imati obeštećujući karakter, ali u oblasti osiguranja imovine i lica nikada ne predstavljaju ugovor o osiguranju iz sledećih razloga:

- 1) Ugovor o jemstvu ima svojstvo akcesornosti, jer zavisi od postojanja osnovnog pravnog odnosa (ugovor o kreditu, zajmu itd.), zbog kojeg

⁴ Videti opširnije: Petrović, Z., (2002). Životno osiguranje u pravu Evropske unije, *Pravo, teorija i praksa*, (9), str. 37-42

⁵ Konsolidovana verzija Ugovora o EU i Ugovora o funkcionisanju EU, Protokoli, Aneksi, Deklaracije u vidu aneksa Završnom aktu Konferencije vlada koja je usvojila Ugovor iz Lisabona, Uredne Tabele (Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union – Protocols – Annexes – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon – Tables of equivalences, EU Official Journal, C 115, 09/05/2008; dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0001:01:EN:HTML>; dalje u fusnotama: Konsolidovana verzija Ugovora o EU), čl. 49 i ostali.

⁶ Konsolidovana verzija Ugovora o EU, čl. 56 Ugovora i ostali.

⁷ Ibid., čl. 63, st. 1 Ugovora.

je došlo do nastanka odnosa jemstva. U oblasti osiguranja imovine i lica punovažnost ugovora o osiguranju nije uslovljena postojanjem bilo kakvog drugog pravnog odnosa.

- 2) Ugovor o jemstvu predstavlja preuzimanje odgovornosti za drugog, koji koncept u slučaju osiguranja imovine i lica nije prikladan. Nastanak obaveza osiguravača se vezuje za nastanak osiguranog rizika, a ne za neispunjenje ugovorne obaveze osiguranika iz nekog drugog pravnog odnosa. U skladu sa prethodno navedenim je i osiguranje potraživanja kada osigurani slučaj predstavlja upravo neizvršenje ugovorne obaveze iz drugog pravnog odnosa, ali se neizvršenje ugovorne obaveze ne vezuje za neispunjenje obaveze osiguranika, već trećih lica koja su ugovorne strane – dužnici osiguranika.
- 3) Kod odnosa jemstva postoji najmanje tri odnosa: odnos između poverioca i glavnog dužnika, odnos poverioca i jemca i odnos glavnog dužnika i jemca. Kod osiguranja, ugovorni odnos postoji samo između osiguravača i osiguranika i posebna vrsta odnosa osiguravača i osiguranika onda kada je ugovor o osiguranju zaključen u korist trećeg lica.
- 4) Kod osiguranja od odgovornosti, oštećeno lice ima pravo da zahteva neposredno od osiguravača naknadu štete koju je pretrpelo događajem za koji odgovara osiguranik.⁸ Primenom pravila supsidijernosti kod jemstva, poverilac mora prvo da pokuša naplatu potraživanja od dužnika, pa zatim ima pravo da se obrati jemcu.⁹ Međutim, ako se jemac obavezao kao jemac platac, odgovara poveriocu kao glavni dužnik za celu obavezu i poverilac može zahtevati njeno ispunjenje bilo od glavnog dužnika bilo od jemca ili od obojice u isto vreme (solidarno jemstvo).¹⁰ Takođe, ako nešto drugo nije ugovoreno, jemac za obavezu nastalu iz ugovora u privredi odgovara kao jemac platac.
- 5) Osiguravač isplaćuje nadoknadu trećem oštećenom licu i u mnogim slučajevima nema pravo regresa od svog osiguranika, dok jemac ima pravo da od dužnika nadoknadi iznos koji je platio poveriocu.
- 6) Jemstvo spada u red ličnih sredstava obezbeđenja u pravnom prometu, što se nikako ne može tvrditi za osiguranje.
- 7) Obaveza osiguravača definisana je ugovorom o osiguranju, dok kod jemstva jemac odgovara za isplatu duga glavnog dužnika svom svojom imovinom.

⁸ ZOO, čl. 941.

⁹ Ibid., čl. 1004, st. 1.

¹⁰ Ibid., čl. 1004, st. 3.

- 8) Jemac odgovara za svako povećanje obaveze koje bi nastalo dužnikovom docnjom ili krivicom, dok je u osiguranju uvek iz pokrića isključen nastanak osiguranog slučaja krivicom osiguranika.

Ugovori o jemstvu se po svojoj prirodi najviše približavaju ugovoru o osiguranju kredita i raznih vrsta odgovornosti. Međutim, i kod navedenih vrsta osiguranja postoje neke specifičnosti koje odudaraju od pravila koja važe kod jemstva: Jemac može istaći sve prigovore protiv potraživanja poverioca koje je prema poveriocu imao glavni dužnik, dok osiguravač kod osiguranja autoodgovornosti nema pravo da prema osiguranom licu ističe one prigovore koje može da uputi osiguraniku iz ugovora o osiguranju (prigovore: da je ugovor ništav zbog davanja lažnih podataka o činjenicama bitnim za ocenu rizika, da je početak pokrića odložen pošto premija nije bila plaćena, da posle nastupanja osiguranog slučaja osiguranik to nije prijavio društvu za osiguranje). S druge strane, osiguravač ima pravo da oštećenom licu ističe sve druge prigovore koje prema njemu ima osiguranik.

Ugovor o osiguranju ima određene sličnosti sa ugovorom o ulogu na štednju. Prva osobina – staranje za obezbeđenje jedne ekonomske potrebe koja može nastati u budućnosti, zajednička je i osiguranju i štednji.¹¹ Upravo ugovori o osiguranju života sa štednim elementom najviše se, po svojoj svrsi, približavaju ugovoru o štednji. Sa druge strane, postoje brojne osobine po kojima se ova dva ugovora jasno razlikuju. Tako ugovor o štednji zaključuju banka u svojstvu depozitara i fizičko lice u svojstvu deponenta. Kod ugovora o osiguranju ugovorne strane su društvo za osiguranje u svojstvu osiguravača i neko fizičko ili pravno lice u svojstvu ugovarača osiguranja ili osiguranika. Međutim, ako je proizvod osiguranja koncipiran da samo nudi štednu komponentu, onda se ugovor o osiguranju najviše približava ugovoru o ulogu na štednju. Tada će za korisnike usluga bankarskog sektora i sektora osiguranja jedina za njihov izbor biti visina kamate, odnosno prinos koji mogu ostvariti u određenom vremenu na koji se ti ugovoru zaključuju. Sa druge strane, kada se radi o mešovitom ugovoru o osiguranju života, onda premija osiguranja ima delimično karakter cene osiguravajućeg pokrića, jer se kod takvih ugovora premija deli na dva dela, deo koji služi za pokriće rizika smrti (riziko premija) i deo (štedna premija) koji se kapitalizira u okviru tzv. matematičke rezerve.¹² Međutim, ulog na štednju nikada ni delom ne služi za pokriće rizika. U tom

¹¹ Šulejić, P., op. cit., str. 167.

¹² Šulejić, P., (2006). Pravna priroda sredstava matematičke rezerve u osiguranju, *Pravo i privreda*, (5-8), str. 772.

smislu se ugovor o ulogu na štednju može poistovetiti sa ugovorima o osiguranju za slučaj doživljenja.

Sledeća bitna razlika između ugovora o osiguranju i ugovora o ulogu na štednju jeste u tome što je obaveza osiguravača po ugovoru uslovljena nekim neizvesnim, odložnim uslovom, dok kod ugovora o ulogu na štednju to nije slučaj. Ugovor o osiguranju je aleatoran ugovor, dok je ugovor o ulogu na štednju komutativan ugovor sa svim ostalim pravnim osobinama koje iz te činjenice proizlaze.

Pored toga, dok se premija, po pravilu, uplaćuje sukcesivno, u određenom periodu, sredstva po osnovu ugovora o ulogu na štednju se po pravilu polažu jednokratno.¹³ Međutim, i od ovog pravila ima izuzetaka koji se kod oba ugovora poklapaju – tzv. sistem stepenaste štednje ili stepenaste kapitalizacije prema sukcesivnom plaćanju premije.

Kod ugovora o osiguranju života isplaćuje se osigurana suma i dobit, dok se kod ugovora o ulogu na štednju isplaćuje glavnica uvećana za ugovorenu kamatu.

Konačno, ugovor o osiguranju je formalnog karaktera, dok punovažnost ugovora o ulogu na štednju nije uslovljena zakonom određenom formom. Ugovor o ulogu na štednju je realan, jer se smatra zaključenim u trenutku polaganja uloga na štednju.

Sličnosti između ugovora o osiguranju života i ugovora o članstvu u dobrovoljnom penzijskom fondu posebno se ogledaju u njihovoj sličnoj privrednoj funkciji.¹⁴ Tako se kod ugovora o mešovitom osiguranju života, na primer, u slučaju smrti osiguranika, isplata vrši osiguranikovom naslednicima ili licima koje je on odredio kao korisnike nadoknade iz osiguranja. Isto pravilo važi i kod ugovora o članstvu u dobrovoljnom penzijskom fondu. Ako, međutim, osiguranik ili član dožive određene godine života predviđene ugovorom ili propisane zakonom, isplata se vrši njima. Tako se pravo člana dobrovoljnog penzijskog fonda, odnosno penzijskog plana da povuče i raspolaže akumuliranim sredstvima stiže sa navršene 53 godine života.¹⁵

Pored sličnosti, između ova dva ugovora postoje značajne razlike. Tako poslovni rizik penzijskog fonda predstavlja loša poslovna politika u upravljanju sredstvima dobrovoljnog penzijskog fonda, dok je rizik kod ugovora o osiguranju neki neizvestan događaj.

¹³ Marjanski, V., (2006). Ugovor o osiguranju života – razgraničenja, *Pravni život*, (11), str. 559.

¹⁴ Marjanski, V., nav. delo, str. 560.

¹⁵ Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05; dalje u fusnotama: ZDPFPP, čl. 62, st. 1.

Druga bitna razlika proizlazi iz karaktera koji ima premija osiguranja u odnosu na doprinose koje uplaćuje član dobrovoljnog penzijskog fonda. Tako premija osiguranja ulazi u imovinu društva za osiguranje, dok su doprinosi svojina člana fonda koji se vode na njegovom posebnom računu.¹⁶ Pored toga, imovina dobrovoljnog penzijskog fonda je odvojena od imovine društva koje upravlja njime,¹⁷ što nije slučaj kod ugovora o osiguranju. Iz ovoga proizlazi da imovina člana penzijskog fonda ne može biti predmet prinudne naplate, zaloge, hipoteke, niti se može uključiti u likvidacionu ili stečajnu masu. Kod ugovora o osiguranju lica, jedina pogodnost, odnosno zaštita osiguranika jeste u tome što oni kao poverioci prema društvu za osiguranje pripadaju prvom redu poverilaca iz stečajne mase.

Potom, dok polisa osiguranja života slobodno cirkuliše i pre nastupanja osiguranog slučaja, te se time može ustupiti buduće potraživanje koje može nastati njegovim nastupanjem, sredstva na računu dobrovoljnog penzijskog fonda nisu prenosiva na treća lica, osim u slučaju smrti člana fonda.

Osnovna obaveza osiguravača je pod neizvesnim odložnim uslovom nastupanja osiguranog slučaja, dok se u slučaj dobrovoljnog penzijskog fonda radi o obavezi društva koje upravlja njime da sredstva fonda plasira i omogući povlačenje akumuliranih sredstava u skladu sa zakonom.¹⁸ Osiguranik nema pravo da prenese osiguravajuće pokriće kod drugog osiguravača, dok član dobrovoljnog penzijskog fonda ima pravo da prenese svoja sredstva na drugi penzijski fond ukoliko nije zadovoljan načinom na koji se njime upravlja.

Za razliku od ugovora o članstvu u dobrovoljnom penzijskom fondu, kod ugovora o osiguranju života ne postoje subjekti kao što su portfolio menadžeri, kastodi banka, investiciona jedinica, što su sve neodvojivi delovi sistema dobrovoljnog penzijskog osiguranja.

Konačno, plaćanje premije je kod ugovora o osiguranju života dozvoljeno da se vrši u dinarima, u devizama ili u dinarima sa deviznom klauzulom, dok je kod dobrovoljnog penzijskog osiguranja dozvoljeno da se doprinosi uplaćuju samo u dinarima, što smatramo velikom slabošću tog sistema osiguranja.

Ugovor o ulogu na štednju treba razlikovati od ugovora o osiguranju vezanom za investicionu jedinicu. Iako se navedena vrsta ugovora o osiguranju svrstava u ostale ugovore osiguranja života, obaveza osiguravača nema nikakve veze sa pokrićem osiguravajućeg rizika kao obaveznim elementom kod tradicionalnih ugovora o osiguranju, te se u tom smislu poklapa sa ugovorom

¹⁶ ZDPFPP, čl. 29, st. 1.

¹⁷ Ibid., čl. 29, st. 2.

¹⁸ Ibid., čl. 42, st. 1.

o ulogu na štednju. Ugovorima o osiguranju vezanim za investicionu jedinicu performanse osiguravača se direktno vezuju za vrednost mešovitog portfelja akcija ili vrednost internog promenljivog fonda u sklopu imovine društva za osiguranje koji je podeljen na investicione jedinice, akcije ili indeks.¹⁹

Ugovori vezani za investicionu jedinicu predstavljaju tipične investicione ili bankarske proizvode kod kojih je investicioni rizik na ugovaraču osiguranja i po tome se ovi ugovori približavaju ugovorima o ulogu na štednju. Međutim, kod ugovora o osiguranju života vezanih za investicionu jedinicu investicioni rizik leži na osiguraniku, dok kod ugovora o ulogu na štednju klijent banke ne snosi taj rizik. Dodatna razlika između ugovora o osiguranju života vezanom za investicionu jedinicu je u tome što takav ugovor, pored štedno-investicionog elementa, može da pokriva i rizik smrti osiguranika, u tom slučaju se posebno plaća premija za taj rizik.

4. Zaključak

Ugovor o osiguranju života kao posebna vrsta ugovora o osiguranju je izuzetno značajan, sa jedne strane, a izuzetno neistražen, sa druge. Zbog svoje prirode, osiguranje života se razlikuje od svih ostalih osiguranja. Kako premija osiguranja života ima karakter dugoročne štednje, ukoliko se ne radi o vrsti riziko osiguranja života i socijalne zaštite, to sredstva životnih osiguranja rasterećuju klasične penzijske i druge fondove u domenu socijalne politike, jer brigu o svom zdravlju i izdržavanju posle penzionisanja preuzima pojedinac. U svim pravnim sistemima u svetu posvećene su mu posebne zakonske odredbe, a sredstva životnih osiguranja koja imaju poseban kvalitet za namećene višegodišnjih plasmana, imaju poseban poreski tretman i zakonsku zaštitu. Životna osiguranja se tako stimulišu kroz oslobođenje od plaćanja poreza na premiju, kao i kroz beneficirane poreske stope na kapital po isteku ugovora o osiguranju. Najčešće se u poslovnoj praksi nudi mešovito osiguranje života za slučajeve smrti i doživljenja uz tzv. priključnu nezgodu. Međutim, mogućnosti za zaključenje osnovnog osiguranja su daleko veće, posebno uz primenu raznih modaliteta dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, kao dopunskog osiguranja, što je praksa u razvijenom svetu a kod nas je i pored postojanja zakonskih pretpostavki, ta mogućnost nedovoljno iskorišćena.

Postojeći poreski zakon u Srbiji deluje destimulativno na postojeća osiguravajuća društva za bavljenje životnim osiguranjem. Značaj životnog osiguranja nije samo u pružanju sigurne budućnosti osiguraniku, već i u njegovim

¹⁹ Slavnić, J., Jovanović, S., (2008). Proizvodi osiguranja bez elementa rizika u osiguranju lica, *Pravni život*, (11), tom III, str. 866

sekundarnim efektima koji se odražavaju kroz privredni rast i tehnički progres privrede jedne zemlje. Poreske olakšice doprinose da se, s jedne strane, ohrabre svi oni koji žele da štede i da se, s druge strane, podstaknu dugoročni oblici investiranja, jer će na taj način celokupno društvo i privreda imati više-struke koristi. U tom smislu, trebalo bi da se predvide dodatni poreski i drugi podsticaji za razvoj osiguranja života.

Ozren Uzelac

Economic faculty of Subotica

Legal aspects of the contract of life insurance compared to other similar contracts

A b s t r a c t

Life insurance is a special kind of activity which has a huge influence on social and economic structure of a country. Because of its nature, life insurance is different from all other insurances. Compared to other contracts, the contract of life insurance and the contract of warranty by its nature are most similar to the contract of loan insurance and all sorts of responsibilities. The contract of life insurance has certain similarities with the contract of savings deposits. The similarities between the contract of life insurance and the contract of the membership in voluntary pension fund are particularly reflected in their similar commercial function.

Key words: Insurance, contract, premium, risk, the contract of life insurance

Literatura

1. Andrijašević, S. (1999), Upravljanje portfeljom životnih osiguranja. *Svijet osiguranja: časopis za pravo, ekonomiku i praksu osiguranja i re-osiguranja*, 2 (3), str. 31-40.
2. Carić S. et al. (1998). Saobraćajno pravo, Novi Sad
3. Carić S. et al. (1994). Privredno pravo za ekonomiste, Novi Sad
4. Jakaša B. (1972). Pravo osiguranja, Zagreb
5. Krause J. (1990). Aspekte der Rückversicherung, Köln

6. Marjanski V. (2006). Ugovor o osiguranju života – razgraničenja, *Pravni život*, 55 (11) str. 555-564
7. Mrkšić D. (2007). Osiguranje u teoriji prava, Novi Sad
8. Mrkšić D. (2004). Pravo osiguranja, Beograd
9. Muller H. (2007). Legal Bases of the Internal Insurance Market in Europe, Hamburg
10. Pak J. (2001). Pružanje usluga osiguranja na jedinstvenom tržištu Evropske unije i jugoslovensko pravo, Beograd
11. Petrović Z. (2002). Životno osiguranje u pravu Evropske unije, *Pravo, teorija i praksa*, 19, (9), str. 44-47
12. Petrović T. (2002). Uticaj poreskih zakona na delatnost osiguranja i reosiguranja imovine i lica, *Revija za pravo osiguranja*, (2)
13. Slavnić J. Jovanović S. (2008). Proizvodi osiguranja bez elementa rizika u osiguranju lica, *Pravni život*, br. 11, tom III
14. Šulejić P. (2006). Pravna priroda sredstava matematičke rezerve u osiguranju, *Pravo i privreda*, 43, (5-8) str. 771-780
15. Zakon o obligacionim odnosima, *Službeni list SFRJ*, br. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89 i 31/93).
16. Zakon o osiguranju, *Službeni glasnik RS*, br. 55/04, 70/04, 61/05, 101/07, 63/09 i 107/09
17. Zakon o osiguranju imovine i lica, *Službeni list SRJ*, br. 30/96, 57/98, 53/99 i 55/99
18. Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05